

İkinci Meclis'te “Lozan’a Hayır” Diyen Milletvekilleri ve Siyasi Akıbetleri

The Deputies “Voting Against Lausanne” in the Second Parliament and Their Political Fates

Araştırma Makalesi – Research Article

Hakkı UYAR

Dokuz Eylül Üniversitesi, Tarih Bölümü, hakkiuyar@deu.edu.tr,
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-6309-4919

Öz

Halk Fırkası'nın kuruluş hazırlıklarının devam ettiği ve buna ilişkin milletvekilleriyle görüşmelerin sürdüğü bir sırada, TBMM'de Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanmasına ilişkin görüşmeler yapıldı (21-23 Ağustos 1923). 23 Ağustos 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması, TBMM'de onaylandı. Oylamada ret oyu (kırmızı) verenler de oldu. Halk Fırkası içerisinde yer alacak olan ve daha sonraki yıllarda önemli görevlerde de bulunan bu kişiler şunlardı: Kılıç Ali (Gaziantep), Ali Cenani (Gaziantep), Mustafa Necati (İzmir), Faik (Edirne), Şükrü Kaya (Menteşe), Hoca Esat (Menteşe), Besim (Mersin), Niyazi (Mersin), Vasıf (Saruhan), Zamir (Adana), Necip (Mardin), Faik (Tekirdağ), Yahya Kemal (Urfa) ve Şeyh Saffet (Urfa). Oylamaya katılan 227 mebusan 14'ü ret oyu verdi. Antlaşma, 213 oyla kabul edildi.

Antlaşmaya ret oyu verenler, Misak-ı Milli sınırlarının tam olarak gerçekleşmediğini; Hatay, Batı Trakya ve Musul'un ulusal sınırlar dışında kaldığını gerekçe olarak göstermişlerdi. Çoğu Kurtuluş Savaşı içerisinde gelen bu isimlerin Lozan Antlaşması'na ret oyu verme gerekçeleri ve ret oyu verdikten sonraki süreçteki politik hayatları bu makalenin konusunu oluşturacaktır. Verdikleri ret oyunun bir takım olumsuz sonuçlarının olup olmadığı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İkinci TBMM, Lozan Barış Antlaşması, Lozan'a Hayır Diyen Milletvekilleri.

Abstract

While the arrangements for the establishment of the People's Party and the negotiations with the deputies regarding this matter were continuing, discussions on the approval of the Lausanne Peace Treaty were made in the Grand National Assembly of Turkey (21-23 August 1923). On August 23, 1923, the Lausanne Peace Treaty was approved by the Turkish Grand National Assembly. There were also some deputies who didn't vote yes (voting red) in the voting. They were the ones who would take part in the People's Party and held important positions in the following years, were: Kılıç Ali (Gaziantep), Ali Cenani (Gaziantep), Mustafa Necati (İzmir), Faik (Edirne), Şükrü Kaya (Hinge), Hoca Esat (Menteşe), Besim (Mersin), Niyazi (Mersin), Vasıf (Saruhan), Zamir (Adana), Necip (Mardin), Faik (Tekirdağ), Yahya Kemal (Urfa) and Şeyh Saffet (Urfa). 227 deputies participated in the voting, and 14 of them didn't vote yes. The treaty was accepted by 213 votes. Those who voted against the treaty stated that the borders of the National Pact were not fully realized and they showed reason that Hatay, Western Thrace and Mosul were outside the national borders. Majority of these people voting against the Treaty of Lausanne were involved in the Turkish War of Independence. The motivations behind the decision of voting against the Lausanne of these people and their political lives after their negative vote will be the subject of this article. It will be discussed whether the negative votes of them had some negative consequences.

Keywords: Second Parliament (TBMM), Lausanne Peace Treaty, Deputies Voting Against Lausanne.

İkinci Meclis'te Lozan Görüşmelerinde Muhalefet Eden Milletvekilleri

24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması aylar süren müzakere sürecinin ardından imzalandı. 21-23 Ağustos 1923 tarihleri arasında İkinci TBMM'nin ilk gündeme aldığı konulardan biri de buydu. 21 Ağustos'ta "Lozan'da münakit Sulh Muahede, Mukavele ve Senedatın tasdikine dair kanun lâyihası (1/4) ve Hariciye Encümeni mazbatası" görüşmeleri başladığında, ilk olarak Lozan Barış Antlaşması ile bağlantılı dört kanunun maddeleri okundu¹. Oturumu yöneten Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Hariciye Vekili İsmet (İnönü) Paşa'nın dört kanun layihasının acilen görüşülmesini istediğini belirtti. Dört kanun layihasının görüşülmesine geçildiğinde önce Hariciye Encümeni Reisi Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey ve sonra da Hariciye Encümeni Mazbata Muharriri (Sözcüsü) İzmir mebusu Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey, birer konuşma yaptı.

Hariciye Encümeni Reisi ve Sinop mebusu Yusuf Kemal Bey'e göre Lozan'ın getirdiği yeniliklerden biri Batılı devletlerle eşitlikti:

"... Osmanlı İmparatorluğunun akdettiği muahedelere nispetle bir yenilik görülür. Bu yenilik Lozan Muahedenamesinde sureti umumiyede Türkiye'ye diğer devletler gibi muamele edilmesi ve müsavi tutulmasıdır"².

Yusuf Kemal Bey'in, Türkiye'nin özgürlük ve bağımsızlığını sağlayan Lozan Antlaşması nedeniyle Murahhas Heyetini, Hükümeti ve Mustafa Kemal Paşa'yı tebrik ettiği konuşmasının ardından bu kez yine lehte olmak üzere Hariciye Encümeni Mazbata Muharriri ve İzmir mebusu Dr. Tevfik Rüştü Bey söz aldı. T. Rüştü Bey konuşmasında Hariciye Encümeni'nin antlaşmayı onayladığını belirtirken asırlardan beri devam etmekte olan Şark Meselesi'nin, Türkiye'nin kayıtsız şartsız egemenliği ve bağımsızlığı ile sona erdiğini ifade etti. Aslında iki isim de resmi kimlikleri dolayısıyla lehte konuşma yaptılar. Kurtuluş Savaşı döneminin Dışişleri Bakanlarından olan Yusuf Kemal Bey ile Cumhuriyetin erken dönem Dışişleri Bakanlarından olan Dr. Tevfik Rüştü Bey'in olumlu tavırları, Hükümetin ve Mustafa Kemal Paşa'nın olumlu tavırlarıyla örtüşmekteydi. Neticede Tevfik Rüştü Bey, antlaşmanın Meclis tarafından onaylanmasını isteyerek konuşmasını tamamladı³.

Sunum niteliğindeki iki konuşmanın ardından söz sırası milletvekillerine geldi. Aleyhte ve lehte söz alan milletvekilleri oldu. İlk söz alanlar aleyhte konuştu. Aleyhte söz alanlara ağırlık vermek üzere tüm bu konuşmaları sırasıyla aktarmak dönemin siyasal ortamını anlamak ve Lozan Antlaşması karşısında parlamentonun tavrını görmek açısından faydalı olacaktır.

Lozan'a muhalefet eden milletvekillerinin önemli bir bölümü Misak-ı Milli sınırlarından fedakârlık yapılan yerlere yakın illerin milletvekilleri idi. Bunlar Batı Trakya, Hatay (ve ayrıca Suriye'ye bırakılan diğer bazı yerler) ve Musul gibi Misak-ı Milli sınırlarından kaybin acısını yaşamakta, önemli bir Türk nüfusun Türkiye sınırlarının dışında kalmasına tepki göstermekteydiler. Ayrıca kaybedilen toprakların, Trakya ve Güneydoğu Anadolu'nun ekonomik, sosyal, kültürel ve tarihi anlamda uzantısı olması bölge milletvekillerinin tepkisini çekti. Lozan'a hayır diyen isimlerin içerisinde Mersin mebusu Niyazi Bey (Mehmet Niyazi Ramazanoğlu) en uzun konuşmayı yapan isimdir. İlk muhalefet konuşmasını yapan Niyazi Bey'in uzun konuşmasının bir bölümünü aynen, bir bölümünü de özetleyerek aktarmakta fayda var. Konuşmasının önemli bir bölümünde bölgenin tarihsel anlamda Türklüğüne dikkat çeken Niyazi Bey, ünlü Ramazanoğlu ailesindedir.

¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Yedinci İçtima, 21.8.1339 Salı, 111-218.

² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Yedinci İçtima, 21.8.1339 Salı, 218.

³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Yedinci İçtima, 21.8.1339 Salı, 221-223.

Lozan görüşmeleri sırasında mazbata muharriri olarak üç kere söz alan Tevfik Rüştü Bey, son kısa konuşmasında (23 Ağustos 1923) Hariciye Vekili İsmet Paşa'dan söz ederken yanlışlıkla "vekil" yerine "nazır" dediği için tepki gördü:

"Arkadaşlar encümen mevaddı kanuniye tadilen tanzim edildi. Huzuru tasdik ve tasvibinize arz edilen mevad muhteviyatının ve tarihlerinin tefavütü dolayısıyla ayrı ayrı kanunlar şeklinde tadilen tanzimi muvafık görüldü ve Hariciye Nazırı Paşa Hazretleri de bunu kabul ediyorlar. (Nazır değil, Vekil sesleri) Kelime üzerinde oynamıyalım. Hariciye Vekili Paşa Hazretleri demek istedim. Binaenaleyh Heyeti Umumiyyeden encümenin tadili veçhile kabulünü teklif ederim".

Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Dokuzuncu İçtima, 23.8.1339 Perşembe, 282.

Birinci Meclis, kuvvetler birliği sistemine dayalıydı ve hükümet sistemi de kabine sisteminden farklı olarak daha çok meclis hükümeti sistemine benzemekteydi. Bakanlar da meclis adına bu görevi vekaleten yürüttükleri için –bakanlığın önemini de azaltacak şekilde- vekil olarak tanımlanıyordu. Üstelik nazırlık ifadesi Osmanlı dönemine ait bir ifadeydi. İşte milletvekilleri, buna tepki göstermekteydiler. Meclis'in gücünü ve etkisini kimseye paylaşmaya istekli değillerdi.

Niyazi Bey, konuşmasının başında Lozan'ın milli hedefleri gerçekleştiremediğini ve milli sınırlar içerisinde de bağımsızlığı sağlayamadığını belirtmektedir. Niyazi Bey'e göre, milletvekillerinin bir bölümü antlaşmanın geneliyle ilgili olduklarından ve antlaşmayı Sevr ile karşılaştırdıklarından Lozan'ı başarılı bulmaktaydılar. Oysa Niyazi Bey için Lozan eksikti, tamamlanmaya muhtaçtı. Lozan, “*şanlı büyük bir imparatorluğun*” tasfiyesi demektir. Bu antlaşmanın maddeleri ile Mısır, Sudan, Kıbrıs, Adalar, Trablusgarp gibi topraklar üzerindeki haklarımızdan vazgeçmekteydik. Halbuki Niyazi Bey'in belirttiği toprakları Osmanlı Devleti çok daha önce kaybetmişti. Mısır'ı ve Kıbrıs'ı İngiltere'ye, Trablusgarp ve 12 Adaları İtalya'ya vermek zorunda kalmıştı. Kurtuluş Savaşı, Mondros sonrasında işgal edilmemiş toprakların bütünlüğü ve bu toprak içerisinde tam bağımsız bir devleti hedefliyordu. Anlaşılan o ki, Niyazi Bey yeni kurulan devletin “*milli*” niteliğinin “*imparatorluk*”un yerini aldığını görmezden gelmekte ya da en azından henüz buna alışmamış görünmektedir. Kurtuluş Savaşı'nı yürüten kadroların Osmanlı Devleti'nin geçmişte kaybettiği toprakları geri almak gibi bir derdi, bir amacı olmamıştı.

Niyazi Bey'e göre Lozan, imparatorluğun tasfiyesi anlamına gelmekteydi. Niyazi Bey bir ölçüde haklı olmakla birlikte zaten imparatorluk tasfiye olmuş, elde bir şey kalmamıştı. Musul hariç olmak üzere, Filistin, Irak, Suriye ve bütün Arabistan yarımadasından el çekilmekteydi. İsteyerek ya da istemeyerek Birinci Dünya Savaşı'na girildiğini belirten Niyazi Bey'e göre, savaşı kaybetmiştik ve bunun da bir bedeli/cezası olacaktı. Ancak bunun da bir ölçüsü bir sınırı olmalıydı. Başta ABD olmak üzere, milletlerin kendi kaderini tayin edeceklerini söylemiyorlar mıydı? Misakı Milli'nin dayanak noktalarından biri de buydu. Ayrıca İsmet Paşa, Lozan Konferansı'nın birinci kısmında Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir kısmında hiçbir devletin mandasını kabul etmediğimizi söylemişti. Oysa Antlaşmanın 16. maddesinde Türkiye kendisinden ayrılan yerlerdeki bütün haklarından ve taleplerinden vazgeçmektedir. Biz, bizden ayrılan memleketlerin kendi kaderlerini tayin hakkını benimsemiştik. Bundan geri adım atmak kabul edilemezdi. İlave olarak antlaşma sadece Türk olmayan bölgelerin bizden ayrılmasına yol açmıyor, aynı zamanda öz Türk bölgelerin de kaderini tehlikeye atıyordu. Lozan Antlaşması, 20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile yapılan Ankara Antlaşmasından daha ileri gidememekteydi. Oysa Ankara Antlaşması, Sakarya Savaşı sonrasında güç bir dönemde yapılmıştı. Kurtuluş Savaşı'nın zaferle bitmesinden sonra güney sınırını belirleyen daha iyi bir antlaşma olmalıydı. Hatay'ın da dışarıda kaldığı düşünülürse, Suriye sınırında istenilenlerin olmayışı Niyazi Bey başta olmak üzere bölge milletvekillerinin muhalefetini beraberinde getirmişti. Niyazi Bey ayrıntılı olarak yaptığı konuşmasında 600 bin civarında Türk'ün güneyde, Türkiye sınırının dışında kaldığını belirtmektedir:

“Sonra efendiler! Payas'ın arazisi, Hassa'nın bağları, bahçeleri, Kilis'in bağları, zeytinlikleri, toprakları, Anteb kazasına ait arazi, Mardin'in, Urfa'nın arazisi hududun Cenubunda kalıyor. Düşününüz efendiler, düşününüz. Oradaki vatandaşlarımız, ırkdaşlarımız ne kadar müşkül ve ne kadar elim bir vaziyette kalmışlardır. Bugün fakir kalmışlardır. Perişan olmuşlardır. Çünkü servetleri aşağıda kalmıştır. Ahalimiz Ankara İtilâfnamesinin temin ettiği hukuktan istifade edemiyor. Maatteessüf İtilâfnamenin bu noktası tatbik edilmemiştir. Sonra daha büyük bir acıyı size arz edeyim. Bizzat gezdim ve gördüm. Bilerek söylüyorum. Bir aile, bir kabile ikiye inkisam etmiştir. Efendim! Bakarsınız bir kardeş hattın Cenubunda, diğer bir kardeş Şimalinde, bir tarafta oğul, bir tarafta baba, bir tarafta amca, dayı, bir tarafta yeğen... Hulâsa ailelerin münasebatını bile ihlâl etmiştir”.

Niyazi Bey'in belirttiğine göre İskenderun ve Hatay ahalisi, Birinci Meclis'e başvuruda bulunmuş ve yardım istemişlerdi. Onlar, Kızılay için yardım toplayarak katkıda da bulunmuşlardı. Antakya Türklerinin, Beylan Türklerinin Kurtuluş Savaşı için yaptıkları maddi yardımları sıralayan Niyazi Bey, onların adalet talep ettiklerini belirtmektedir.

Niyazi Bey ve diğer muhalif milletvekillerinin hedefinde İsmet Paşa'nın ve hükümetin olmayışı dikkat çekicidir. Onlar daha çok emperyalist devletleri eleştirmektedir. Niyazi Bey emperyalizmi eleştirirken Fransa'yı bunun dışında tutmaktadır:

“İsmet Paşa Hazretlerinin Lozan Konferansınının 14 Kanunuevvel 1922 celsesinde ekalliyetler meselesinin müzakeresi esnasında murahhaslara karşı celadetle söyledikleri gibi biz hiçbir ecnebi toprağına taarruz etmedik, istila ve tahribetlemedik.

Biz efendiler kimsenin ocağını yıkmadık, kimsenin toprağında gözümüz yoktur. Biz öz yurdumuzu, öz toprağımızı istiyoruz! (Şiddetli alkışlar).

(...)

Efendiler! Milliyet esasına hürmet istiyoruz, bu esas ki, bilhassa son zamanlarda hudutların tayin ve tesbitinde umumen prensib olarak kabul edilmiştir. Bu esas ki, bizzat Fransızların milli davalarında istinadgâhları olmuştur.

(...)

Bir memleket tasavvur ediniz ki, doğrudan doğruya Anavatana merbuttur. Büyük Türk kütlesine merbuttur. Türklerle meskündür. Onun için başka mukadderat olamaz. (Alkışlar) Efendiler! Burada bulunan kardeşlerimiz ırkının en asil, ve en necib kısmıdır. Antakya ve havalisinde bulunan kardeşlerimiz tıpkı Anadolu Türkleri gibi Osmanlı Devleti kurulmadan evvel orada yerleşmişler, orada şanlı ve Millî Hükümetler kurmuşlardır. Burada yaşayan, Antakya, Beylan ve havalisinde yaşayan Türkler, Selçukiler, Atabeyler zamanında, Mısır Sultanlığı devrinde büyük bir kuvvet ve kudret göstermişlerdir.

Nitekim Mardin'de Artıklar (Artikoğulları), Musul'da Atabey Hanedanı yani Türk aileleri uzun müddet hükümran olmuşlardır.

(...)

İskenderun ve havalisi Türkleri Selçukiler zamanında Salibiyün istilâsına karşı şiddetle, kahramanca müdafaada bulunmuşlardır.

Antakya Beyi 'Yağbasan bin Muhammed Ettürkmani'nin celâdeti, kahramanlığı bütün tarihlerde mezkurdur. Bunlar Mısır Türkmen Hanedanının, inkırazı üzerine yabancı bir idareyi kabul etmiyerek Gündüzoğullarının, Uzeroğullarının, Ramazanoğullarının hülâsa Millî hanedanlarının tahtı idaresinde milli devletler kurmuşlar, Mısır Sultanlığına karşı müthiş cidallere girişmişler, büyük zaferler ihraz etmişlerdi”.

Niyazi Bey'in aktardığı bilgiler sadece bölge insanı olmasının ve kendisinin de Ramazanoğulları'ndan gelmesinin ötesinde geniş bir tarih bilgisine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Niyazi Bey'e göre buraları eski Türk yerleşim bölgeleriydi:

“Büsbütün ilmî bir Konferansa zemin olacak tetkikata girişmeksizin Kuyudu Atikai Hakaniye'ye istinaden şu noktayı arz edeyim ki bura Türkleri Oğuz Türklerinin en asil, en necip boylarına mensupturlar. Bayatlar, Bayındırlar, Beydilliler, Kırıklar, Eymirliiler, Bükdüzler, İyballular, Uzarlar, Çoğunlar, Cihanşahbeyliler ve diğer Türk kabileleri bu havali Türklerinin esasını teşkil etmişlerdir. Yani bura Türkleri eski bir unsurdur. Halis Türk boylarından neşet etmişlerdir. Akvamı kadimenin zamanla Türklüğe temessül etmiş bakayası olmaları ihtimali katiyen varit değildir”.

Bölge insanların sonradan Türkleşmediğini, aslen Türk olduklarını mensup oldukları Türk boylarıyla birlikte belirten Niyazi Bey, bölgedeki dağ ve tepelerin, coğrafyanın adının Türkçe olduğunu belirtmektedir:

“Efendiler! Bir toprağın bir millete aidiyetinde en büyük alâmet nedir? Şüphesiz ki o memleketi, o kıtayı teşkil eden dağların, tepelerin, yani mevakii coğrafyanın esamisidir. O havalinin haritasını açınca göreceksiniz ki, bütün dağların, derelerin, tepelerin umumiyetle köylerin isimleri hep Türkçedir, hâlis Türkçedir”.

Suriye topraklarında kalan bölge insanları “*tufeyli*” yani asalak insanlar değildir diyen Niyazi Bey'e göre, bölgede bulunun tek tük azınlıkların sayısı Anadolu'dakilerden çok farklı değildi. Bölgede “*toprak sahibi müstahsil ve müstehlik Türklerdir ve bura Türkleri, hiç tereddüd etmeksizin itiraf edeyim ki, çoklarımızdan, çok vatandaşlarımızdan daha müstahsil ve daha büyük kudreti istihsal iyeiyi haizdirler*”.

Bölge Türklerine özerlik bir yana siyasi hakların bile verilmediğini belirten Niyazi Bey, emperyalizmi eleştirmekte, ancak Fransa'yı emperyalist devletler arasında saymamaktadır. Niyazi Bey'e göre, Alsas-Loren için kırk yıl mücadele eden bir millet böyle düşünemezdi. İmroz ve Bozcaada'da yaşayan az sayıdaki Hıristiyanlar için pek çok hak antlaşmaya konmuştu. Oysa aynı şey Suriye Türkleri için yapılmamıştı. Niyazi Bey'in bu eleştirisi –özerlik meselesi- Hatay'ın kademeli bağımsızlık sürecinde uygulamaya konacaktır. Lozan'da sağlanamasa da 1936'da özerklik, 1938'de bağımsızlık ve 1939'da Türkiye'ye katılma sağlanacaktır.

Lozan’a hayır öncülüğünü yapan isimlerin başında gelen Niyaz Bey, konuşmasını şöyle tamamlamıştı:

“Efendim, fazla söz söylemeye tahammülüm kalmadı, yalnız bir şey diyeceğim. Bu muahedename bu şekli ile bence gayrikabili kabuldür. Hepinizin hissiyatına ve teessürlerine vâkıfım. Hepiniz de benim hissiyatıma iştirak edersiniz. Benimle hemhissiniz. Hemdertsiniz, ben teessürümün izalesini bu muahedenin tamamıyla reddinde buluyorum. Siz teessürünüzü ne şekilde iblâğ ederseniz ediniz. Cihan bunu duysun. İsterim ki, Fransa'da milliyet aşkını iyi duyan büyük insanlar bizim bu derdimize, bu elemimize vâkıf olsunlar. Fransız vatanperverleri Şarkda Fransız medeniyetine, Fransız kültürüne çok ehemmiyet veren ve çok muhabbet gösteren bir milletin böyle parçalanarak yaralı kalmasını istemesinler.

Mösyö Briyanın sözünü tekrar hatırlatırım, kalbimizde ceriha bırakmasınlar”⁴.

Türkiye 1930'larda Fransa ile uzlaşarak barışçı yollardan –Atatürk'ün stratejisi ve İkinci Dünya Savaşı tehlikesinin belirmesiyle- Hatay'ı kademeli olarak geri alabildi. Böylece Niyazi Bey'in sözünü ettiği “*ceriha*” yani yara, tamamen olmasa da önemli ölçüde tedavi edilebildi.

Lozan Antlaşması'na hayır diyen milletvekillerinden biri ünlü şair ve Urfa mebusu Yahya Kemal Beyatlı idi. Urfa mebusu olması itibarıyla öncelikle Türkiye'nin güney sınırlarıyla ilgili olarak görüşlerini açıkladı. Beyatlı, kendisinden önce konuşan ve antlaşmaya muhalif Mersin mebusu Niyazi Bey'i teyit edecek şeyler söyledi. Beyatlı'ya göre, iki yıl önce Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921) akliselim bir şekilde yürütülseydi sınır Lazkiye'nin güneyinden geçirdi. Bugünkü kanayan yara halinde bir sınır olmazdı. Lazkiye'nin güneyinden geçen sınır Cebelisem'an'a⁵ kadar çıkardı. Böylece Türklerle iskan olan bir bölge anavatanda kalırdı. Sınır, Fırat'tan Cebelisema'an'a kadar gelecekti. Fırat, sınır olacak; Türkiye'nin sınırı güneye kayacak ve Halep yakınlarına kadar gelecekti. Türklerle meskun olan bir bölge de Türkiye sınırları içerisinde kalacaktı. Trakya'da Meriç nehrinin Çin Seddi gibi sınır olarak kabul edilmesi nedeniyle Batı Trakya'daki 600 bin Türk'ün Yunanistan'ın insafına terk edildiğine dikkat çeken Yahya Kemal Bey, batıda nasıl Meriç nehri sınır olduysa güneyde de Fırat nehrinin sınır olabileceğini ileri sürmektedir. Fırat'ın batısında kalan bölgelerin Diyarbakır, Siverek, Urfa, Mardin ve Siirt halkının hayvanlarının otlakları olduğunu belirten Yahya Kemal, aynı zamanda bölgenin aşiret hareketliliğine maruz kaldığını, buraların Türkiye sınırları içerisinde kalması halinde sınır güvenliğinin daha rahat sağlanacağını ifade etmektedir. Suriye'nin Rum ve Ermeni Katoliklerinin sürece müdahil olarak buraların Suriye ırkına mensup olduklarını ileri sürdüklerini söyleyen Yahya Kemal Bey, onların müdahalesinin olumsuz etki ettiğini belirtmektedir. Türk ile Kürt'ü birbirinden ayırmadan Yahya Kemal Bey şunları söylemektedir:

“Hayır efendiler, doğrudan doğruya Türk ve Kürt milletine mensup ırktır, doğrudan doğruya Anavatana iltihak etmek isteyen ırktır. Bendeniz bu hudutta ısrar etmeyeceğim. Madem ki bize Fırat hattını vermediler, Sincar'dan Cebeli Abdülaziz'e gelen ve oradan Tellürrıfat'a inen hududu verselerdi ve o zaman bu hattın beri tarafındaki Türkiye mesut olurdu. Fakat bunu dahi vermediler. Şimdi oradaki hudut yalnız ırk ve milliyet nazariyesi aleyhinde değil, tabiat aleyhinde de bir huduttur. O hududa karşı tabiat isyan ediyor. Binaenaleyh diplomatlar eserlerini ikmal ettiler; söyleyecek söz kalmadı gibi. Fakat ben diplomatlara değil Fransız milletin vicdanına hitabediyorum, O Fransız milleti ki, iki büyük şiarından biri vatanperverliktir. Biri, akliselimdir. Fransızlar; (48) sene Alsas Loren için ağlayan Fransızlar, bizim kaç sene İskenderun ve Antakya için ağlayacağımızı belki her milletten daha fazla hissedebilirler ve yine Fransız akliselimine müracaat ediyorum. (...) Bu anda Antakya ve İskenderun mühim bir saat yaşıyor bu iki şehir zannetmesinler ki, onlar için bu saat hiçbir zaman veda saatleri değildir. Biz, o milletiz ki, Yunan toprakları Haymana'dan Polatlı'ya doğru patlarken biz, bütün o ateş hattının arkasında; İzmir'de, Bursa'da, Edirne'de Türk bayraklarını görüyorduk. Ve o anda bizim mefkuremizi cinnet telakki edenler vardı. Fakat bizim bu cinnetimiz onları şaşırttı. O akılları durdurdu. Biz bugün, bu anda Antakya'da, İskenderun'da ve bütün o toprakların arkasında kalan Türk, Türkmen, Kürt bayraklarını görüyoruz ve bizim bu mefkuremizi hiçbir şey durduramayacaktır (Şiddetli ve sürekli alkışlar”⁶.

⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Yedinci İçtima, 21.8.1339 Salı, 223-233.

⁵ Cebel-i Semaan, Suriye'nin kuzeybatısında Halep sınırları içerisinde bulunan bir bölgedir. Halep'in 20 km batısında bulunmaktadır. Ortalama yüksekliği 500-600 m olan dağ silsilesinin de adıdır. Semaan dağı anlamına gelmektedir. Semaan, adını 5. yüzyılda söz konusu dağda yaşamış olan Aziz Simon adlı keşişten almaktadır.

⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Yedinci İçtima, 21.8.1339 Salı, 233-234.

Lozan Antlaşması lehine Hariciye Encümeni'ni temsilen konuşanlardan sonra, Antlaşma lehine ilk söz alan isim İstanbul mebusu Hamdullah Subhi (Tanrıöver) Bey oldu. Hamdullah Subhi Bey'e göre Barış Antlaşması'nın bazı zayıf noktaları vardı. Niyazi Bey ve Yahya Kemal Bey'in bunları çok açık bir şekilde ortaya koyduklarını belirten Hamdullah Subhi Bey, Suriye sınırlarında kalan Türklerle ilgili olarak şunları söylemekteydi:

“Yalnız bildiğim bir şey var. Cenupda, hududumuzun haricinde Türkler kalıyor. O Türkler ki, Türk milletinin en hassas, en asabi evlâdı diye yâd edilebilirler. O Türkler ki, muhterem arkadaşımın pek muhik olarak anlattığı üzere, Arap istilâsı gibi müthiş bir mânevi istilânın önüne durmuş ve Anadolu'nun Araplaşmasına asırlardan beri mâni olmuşlardır”.

Fransa'nın dostluğuna ne kadar değer verirsek verelim bu bölgeden gelecek şikayetleri dinleyeceğimizi ve gelecek mültecilere kapılarımızı açmamız gerektiğini söyleyen Hamdullah Subhi Bey'in bölge Türklerinin Anadolu'nun Araplaşmasını önlediğine dair tespiti gerçekten son derece önemlidir. Burada Hamdullah Subhi Bey'in sözünü ettiği mülteciler bölge Türkleridir. Hamdullah Subhi Bey'in konuşmasını bitirirken söyledikleri Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının habercisi gibidir:

“Hududumuzun Cenup kısmında kalan kardeşlerimize söylüyorum; yerlerinizi, yurtlarınızı terk etmeyin, Anadolu mesafelerinin üzerinden o bedbalht kardeşlerimizle, o Türk bayrağı altında yaşamak isteyen zavallı kardeşlerimize söylüyorum: Sizinle beraberiz, sizinle beraber kalacağız. Tâli' bir zaman makûs görünse bile neticede bir gün gelecek eğer Fransızlar sözlerini tutmamakta devam ederlerse biz icabeden bütün şeraiti elde edeceğiz ve vaktiyle olduğu gibi yarın da millî bayrağımızın gölgesinde beraber yaşamak yolunu bulacağız. (Şiddetli alkışlar)”⁷.

İkinci Meşrutiyet döneminin önemli bürokratlarından ve erken Cumhuriyet döneminin önemli ve güçlü politikacılarından biri olan Menteşe (Muğla) mebusu Şükrü Kaya, büyük fedakarlıklarla elde edilen zaferden beklenilen Misak-ı Milli olduğunu belirterek başladığı konuşmasında, “*Millî hudutlarımız dahilinde hür ve müstakil bir Devlet halinde yaşamak*” isteğini belirtti. Millî sınırlar içerisinde özgür ve bağımsız yaşam isteğinin eskiden beri Türklerden esirgendiğini söyleyen Şükrü Kaya'ya göre, bu istek Lozan'da da Türklerden esirgenmişti. Türk heyeti Lozan'da görevini dünyanın takdirini kazanacak şekilde yapmış olsa da, beklenen sonuç alınmamıştı. Beklenen sonucun alınmamasının esas nedeni Türklere karşı bakış açısını değiştirmeyen, Şark'ta halen emperyalist emeller besleyen Garplı diplomatları.

Şükrü Kaya, Lozan Antlaşması'nın içeriğine yönelik eleştirilerde de bulunmaktadır. Antlaşmanın maddeleri gelecek nesiller ve hatta şimdiki nesil için bile anlaşmazlıklara yol açacak tehlikeli içeriğe sahipti. Kaya'nın belirttiğine göre Lozan, Yunanistan ve Bulgaristan sınırında 1913'te Balkan Savaşı'nda elde edilen sınırın bile gerisine düşmüştü. Edirne'nin özellikle iktisadi yaşam sahasını ortadan kaldırıyor, Edirne'yi ölüme mahkum ediyordu. Edirne, Batı'dan denize ulaşmalı, bir limanı olmalıydı ve Türk sınırlarından kesintisiz bir şekilde demiryolu ile limana erişebilmeliydi. Nüfus, tarih, etnik ve dinsel faktörlerle Türkiye'de olması gereken Batı Trakya, topraklarımız dışında kalmamalıydı. Balkan Savaşı sonrasında Bulgaristan'a verilen bu topraklar şimdi Yunanistan'a verilmekteydi. Bu, Batı Trakya'nın Bulgaristan'ın ve Yunanistan'ın olmadığını göstermekteydi. Oysa bu topraklar Şükrü Kaya'ya göre Türk'ün olmalıydı. Batı Trakya'nın Türkiye'ye verilmemesi üç devlet arasına (Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan) nifak sokmaktı. Batı Trakya Türkiye'ye verilse Balkan devletleri arasındaki denge bozulmayacaktı. Türkiye ile Yunanistan arasındaki bir sorun eksik olacaktı. Batı Trakya'nın Yunanistan'da kalması oradaki Müslümanların ezilmesine yol açmaktadır. Yunanistan diğer yerlerde yaptığı gibi orayı da zaman içerisinde Türklerden arındıracaktır.

“Fakat efendiler; unutmamalıdır ki, Garbi-Trakya'daki Müslümanlar İstanbul'daki Rumlara mukabil bırakılmıştır. Oradaki ırkdaşlarımızı yeniden muhaceret tehlikesinden kurtarmak endişesi, İstanbul'daki Rumları bırakmak gibi tehlikeli bir fedakarlığa intacetmiştir. Garbi-Trakya'dan çıkacak bir aileye karşı İstanbul'dan da beş, on aile çıkarmamız en muvaffak ve en müessir bir çare olacaktır (Tabii sesleri). Ve şimdilik en müessir silah da budur. Hukuku düvelde mukabelebilmisil gibi bir tedbir vardır. Bu tedbirin ve daha münasib olanların şiddetle tatbikini Hükümetimizden rica etmek Meclisi Aliniz için ve benim için bir vazifedir ve bir haktır”.

⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Yedinci İçtima, 21.8.1339 Salı, 233-234.

Şükrü Kaya'nın Birinci Dünya Savaşı yıllarında muhacirlerin iskanıyla ilgili olarak kurulan Aşair ve Muhacirin Müdiriyet-i Umumiyesi'nin başında bulunduğunu hatırlatmak gerekir. Yine Şükrü Kaya'ya göre Lozan Antlaşması'nda Türklere gösterilen insafsızlık bundan ibaret değildi. Boğazlara hakim olan yerlerdeki İmroz ve Bozcaada bazı kayıt ve şartlarla Türklere verilmekle beraber, aynı derecede önemli Semendirek (Semadirek) ve Limni unutulmaktadır. Oysa Boğazlar üzerine yapılan saldırılar Limni'nin Mondros limanından yapılmaktaydı. Buralar Türkiye'ye iade edilmeliydi. Lozan, bu noktada da eksik ve tamamlanmamış durumdaydı. Midilli, Sakız ve Sisam adaları da Anadolu'nun parçasıydı. Bu adalar yabancı ellerde kaldıkça Anadolu'da yaşama ihtimali yoktu. *"Adalar Anadolu'ya denizden gelecek istila kuvvetlerini durduracak birer kale idi, tabirimi mazur görünüz, ben bunlara birer sabit donanma diyeceğim. Bu adalar sırf Anadolu'nun müdafaası için yaratılmıştır. Halbuki müdafaası ise en haklı, en meşru bir haktır. Halbuki Yunanistan'ın elindeki bu adalar, Anadolu'ya vaki olacak taarruzun, tasallutun, hücumun ilk karakollarıdır. Bu muahede taarruz hakkını tesbit eden, meşru göstermek isteyen bir vesikadır"* diyen Şükrü Kaya, adaların en azından özerk olması gerektiği fikrindeydi. Bu adalar, Yunanistan'a bırakılan Sisam adasından aşağıya doğru gidilirse geçmişte Cezair-i Bahriyefid vilayeti olarak tanımlanan adaların bir parçasıydı. 12 Adalar da denilen ve İtalya'ya bırakılan Rodos, İstanköy, Meis gibi Anadolu'ya bitişik ve Türklerin yaşadığı adalar vardı.

Trablusgarp ve Bingazi'deki İtalyan işgaline karşı ortaya çıkan kahraman direnişe dayanamayan İtalya, Balkan Savaşı'nın çıkmasıyla bizimle Uşi Antlaşması'nı imzalamıştı. Bize iade edilmesi gereken bu adalar önce Balkan Savaşı ve sonra da Cihan Harbi çıkınca bize iade edilmedi. İtalya'nın elinde kaldı. Oysa bu adaların İtalya ile hiçbir bağı yoktu.

Şükrü Kaya'nın belirttiğine göre bu adalarla Türkiye'nin bağı eskiden beri vardı. Adalarla yapılan ekonomik alışverişin ortadan kalkmasını karşılaştırmalı olarak gümrük gelirleri üzerinden değerlendirmek mümkündür. Üstelik bu adalar, İtalya'nın Anadolu'ya yönelik emelleri için basamak olacaktır. *"Evet Anadolu'ya yan bakan gözlerin, uzatılan kolların ve Anadolu'yu şu veya bu suretle istismar etmek isteyen dimağların nasıl parçalandığını gördük ve bunu Yunanistan acı bir tecrübe ile anladı ve aleme ispat ettik ki Türkiye'ye atılacak ayak kırılır ve salahiyyetar sesimizin İzmir'den bağıracağı gibi topraklarımıza uzanacak düşmanlar için gösterilecek yer; yerlerin altı, Cehennem dibidir (Bravo sesleri)"*.

Yüzyıllardır bizi saran vatan kaygısıyla neden endişe duymak zorunda olduğumuzu soran Şükrü Kaya, *"Niçin bugün çekiç ve saban kullanacak olan kollarımız yine silah taşımaya mecbur olsun?"* diye sormaktaydı. Ardından da devamında Lozan Antlaşması'na neden hayır diyeceğini açıklamaktaydı:

"Terakki düşünecek dimağlarımız neye memleket müdafaası planlarını düşünsün? Biz sulha pürüzsüz, endişesiz bir surette girmek istiyorduk. Efendiler! Ben bu tuzaklardan korkuyorum. Efendiler! Yine bize sulh ve sükun vermeyeceklerdir.

(...) Fakat efendiler! Bendeniz bu kürsüden bütün cihana ilan ederim ki bu tehlikeli hatanın mesulleri ne biz, ne Heyeti Murahhasamız, ne de kumandanımızdır. Bunun mesulü Yakın-Şark'ta emperyalizm heveslerini hala terk edemeyen Garp hükümetleridir.

Binaenaleyh, bu tehlikeleri ben göz önünde tutarak bu Muahedeyi reddetmek mecburiyetindeyim"⁸.

Lozan konusunda aleyhte söz alan isimlerden biri de Tekirdağ mebusu Faik (Öztrak) Bey'di. Faik Bey, Trakya yöresinin mebusu olarak öncelikle Batı Trakya'nın yitirilmesini eleştirmekte ve Trakya'nın bir bütün olduğuna vurgu yapmaktadır:

"Efendiler! Trakya denildiği vakit hatıra bir de Garbi - Trakya gelir. Vakıa Trakya heyeti mecmuası ile birdir. Şark ve Garp namlarıyla Trakya denilirse de esası birdir, iki değildir. Trakya bir ve nâkabili taksimdir ve müebbeden bir olarak kalacaktır. Zaten Trakya heyeti mecmuası ile Türktür ve inşaallah müebbeden de Türk kalacaktır. (İnşaallah sesleri)".

Konuşmasında Batı Trakya'da 1913'te kurulan Batı Trakya Geçici Hükümeti'ne değinen Faik Bey, bu hükümetin devam etmemesinin sorumlusu olarak o dönemde Türkiye'yi yönetenler olduğunu belirtmektedir. Lozan'da Türkiye'ye düşen Batı Trakya'yı kurtarmaktı. Bu yapılamadığı gibi onların

⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Yedinci İçtima, 21.8.1339 Salı, 235-238.

imha edilmesini önleyecek maddeler Antlaşma metnine konulamamıştı. Faik Bey bu nedenlerle Lozan'a evet demeyecekti:

“Ben bu şekilde, bu şerait altında gelen Muahedeyi bir taraftan bu vatanın menafine muhalif gördüğümden, diğer taraftan da biraz vefasız bulduğum için maalesef kabul edemeyeceğim”.

Yüzyıllar boyunca Trakya'nın bölünmediğine dikkat çeken Faik Bey konuşmasını şöyle tamamladı:

“Zannedirim ki maksadımı izah da ettim. Artık vicdanlarınıza ve sizin kalblerinize ve sizin, takdirlerinize aittir. Ben kendi hesabıma söylüyorum ki, milletin yaptığı fedakârlıkla mütenasib olmıyan bu Muahedeye verilecek benden kırmızıdan başka hiçbir şey yoktur”⁹.

21 Ağustos'taki oturum son konuşmacısı Tekirdağ mebusu Faik Bey'di. Vaktin geç olması nedeniyle oturma ertesi günü (22 Ağustos) devam edildi. İlk söz alan İzmir mebusu Mustafa Necati idi. O da Antlaşmayı eleştiren isimlerden biriydi. Kurtuluş Savaşı'nın simge isimlerinden biri olan Mustafa Necati, Türk milletinin üç yıllık mücadelesinin sonunda imzalanan Lozan'ı eksik, tamamlanmamış bir antlaşma olarak görmekteydi. Kazanılan zafer dolayısıyla milleti ve başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere yönetici kadroyu tebrik eden Mustafa Necati, imzalanan Antlaşma dolayısıyla Lozan'a gönderilen heyeti de tam olarak suçlamamaktaydı. Ona göre yarım kalmış, üzerinde uzun yıllar yaşadığımız toprakları bizden koparan, kardeşlerimizden bizi ayıran bir Antlaşmaya kayıtsız şartsız oy verilemezdi.

Mustafa Necati, “*Muahede natamamdır. Çünkü bizden ayrılması imkân dâhilinde olmıyan Musul kıtası için heyet daha bir karar vermemiştir. Musul kıtası, Türk'tür ve ilelebet Türk kalacaktır. Bütün dünya bilsin ki; Musul'dan kendileri için bir şey kazanmış olmayacaklardır. Musul kıtası daimî surette Türklüğe merbuttur ve bu kıtai asileden biz hiçbir vakitte hiçbir kuvvetle ayrılmıycağız ve bu Kürsü Muallâdan tekrar arz ediyorum ayrılmıycağız! (Alkışlar)*” görüşünü dile getirmektedir.

Mustafa Necati'ye göre Antlaşma iktisadi bağımsızlığı da sağlamamıştı. Duyun-u Umumiye borçlarının büyük bölümü Türkiye'ye kalmıştı. Mustafa Necati, ticari olarak Türkiye'nin 5 yıllık kısıtlamaya uğramasını yani kapitülasyonların 1929'dan itibaren kaldırılmış olmasını eleştirmekte, mübadele konusunda Türk heyetinin fazla müsamahakâr davrandığını dile getirmektedir. Mübadele konusunda murahhas heyetini Yunanistan'a karşı “*lütufkâr*” bulan Mustafa Necati Bey'e göre, Yunan işgaliyle birlikte cinayetlere, kötülöklere karışan Rumlarla Yunanistan'daki masum Türk halkı eşit değerlendirilemezdi. Bu nedenle de mübadele eşitlik ilkesine dayalı olarak yapılmamıştı. Yine Mustafa Necati'nin belirttiğine göre Lozan Antlaşması'nın 59. maddesiyle Türkiye, Yunanistan'dan tazminat hakkından vazgeçmekteydi. Bunun gerekçesi ise Yunanistan'ın ekonomik durumuydu. Yunanistan o tazminatı ödeyemiyorsa onu Anadolu'ya gönderen efendileri tazminatı ödemeliydi. Çünkü üç milyon kişi aç, açık ve evsiz kalmış durumdaydı. Lozan Antlaşması'na yönelik eleştiriler içerisinde dolaylı ve yumuşak da olsa Lozan'a gönderilen murahhas heyetine eleştiride bulunan tek isim neredeyse Mustafa Necati'dir. Mustafa Necati Bey'in öncelikli eleştiri konusu mübadele ve Yunanistan'ın ödemesi gereken tazminattan vazgeçilmesidir:

“Binaenaleyh doğrudan doğruya Heyeti Murahhasamızın tamirat meselesinde gösterdiği lütufkârlığa karşı ben hiçbir vakitte bu milletin bir evlâdı olmak itibarıyla beyaz rey veremem. Benim buna vereceğim rey Sulh Muahedesini saran bu kırmızı kâğıttan başka bir şey değildir”¹⁰.

Lozan Antlaşması'na muhalefet eden milletvekillerinden biri de Saruhan (Manisa) mebusu Vasıf (Çınar) Bey'di. Vasıf Bey, Avrupa nezdinde Türkiye'nin yarı medeni bir ülke olarak görüldüğünü, Avrupa karşısına çıktığımızda değil insani bir muameleye hayvana bile yapılmayan bir muameleye maruz kaldığımızı belirtmektedir. Antlaşmanın 92 ve 93. maddelerine göre kurulan muhtelit (karma) mahkemelerin kabulüne karşı çıkmaktadır. Yabancıların Türk hukuk sistemine müdahil olmalarına karşı çıkan Vasıf Bey elbette Osmanlı döneminde yaşananlardan ders çıkarmaktaydı:

“Arkadaşlar! Hududu Millî dâhilinde bütün adlî hükümler yalnız Türk mahkemeleri tarafından verilebilir. Türk memurini icraiyesi, şahitleri celbedecek kuvvetler yalnız Türk hâkimlerinin emrine tâbidir”.

⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Yedinci İçtima, 21.8.1339 Salı, 238-241.

¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Sekizinci İçtima, 22.8.1339 Çarşamba, 245-249.

İkinci Meclis'te “Lozan’a Hayır” Diyen Milletvekilleri ve Siyasi Akıbetleri

Tam bağımsızlık ilkesi çerçevesinde yargının bağımsızlığını dile getiren Vasıf Bey'e göre, Türk Adalet Bakanını ancak yasama organı olarak TBMM denetleyebilirdi:

“Arkadaşlar! Adliye Vekilini Türk kanunlarını tatbik edip etmediği hususunda kontrol edecek yegâne bir müessese vardır. O da Büyük Millet Meclisidir. Adliye Vekilimizi Büyük Millet Meclisinden başka hiçbir kuvvet, bilhassa ferdî hâkimiyeti yıkıldıktan sonra hiçbir kuvvet murakabe edemez”.

Batı Trakya, Musul, İskenderun ve Antakya'nın Türk olduğunu belirten Vasıf Bey, buraların Türkiye sınırlarının dışında kalmasından duyduğu üzüntüyü belirtmekte ve Batı Trakya Türklerinin kötü koşullarda yerlerinde bırakıldığını ifade etmektedir. Batı Trakya Türklerinden söz edilirken Menteşe (Muğla) mebusu Esad Efendi, Batı Trakya Türklerinin “*kurbanlık*” olarak yerlerinde bırakıldığı eleştirisini yapmaktadır. Hoca Esad Efendi de Lozan'a hayır diyen isimlerden biri olacaktır¹¹. Esad Efendi'nin kurban ifadesini tekrar eden Vasıf Bey, Lozan'a gönderilen heyetin ve hükümetin bu konuda taviz vermesinden rahatsızdır. Batı Trakya Türklerine karşılık olarak İstanbul'daki Rumların bırakılmasına da tepki göstermektedir:

“Arkadaşlar! Hangi Rumdan ve hangi Rumlardan bahsediyoruz? Arkadaşlar! Artık Rum yoktur. Silâh atan caniler vardır. Bunlar tebaa değildir, benim hemşiremin namusunu ezen canilerdir. Bunları nasıl affediyorsunuz?”

Konuşmasının sonunda Lozan'a kabul oyu vermeyeceğini belirten Vasıf Bey, bunu da şöyle gerekçelendirmekteydi:

“Birçok kasabalar bugün baykuşlara me'va olan harabazar olmuştur. Kendi dairei intihabiyemin altı kazasında ev kalmamıştır. Bir zamanlar âşiyâne olan o yerlerde bugün küçük barakalar içinde ıztıraplar, eninler vardır. Bu ıztırapların ve eninlerin kulaklarımızdaki hazin akisleri benim ruhumu titrettikçe arkadaşlar, maalesef ben bu Muahedeye reyî kabul vermekte mazurum. (Bravo sesleri) (Alkışlar)”¹².

Antlaşma lehine söz alan isimlerden biri de İstanbul mebusu Süleyman Sırrı (Aral) Bey'di. Süleyman Sırrı Bey'e göre Antlaşma ne Türkiye'nin bir yenilgisi ne de bir zaferiydi. Antlaşma, Türk milletinin döktüğü kanın karşılığı olarak kazanılan bir başarıydı. Batı Trakya'nın Türkiye sınırları dışında kalmasının ve Suriye'ye bırakılan toprakların eleştirilebileceğini, Boğazlar ve Duyun-u Umumiye borçlarının dağıtılmasına ilişkin düzenlemenin de eleştirilebileceğini belirten Süleyman Sırrı Bey, mübadeleyi de kabullenmekte zorlandığını belirtmektedir. Mübadeleden duyduğu rahatsızlığın nedeni ise, Türklerin daima ileriye gittiğini mübadele ile geriye doğru hareket etmeleriydi. Tüm bunlara rağmen Süleyman Sırrı Bey, Birinci Meclis'in bu başarısını tebrik etmekte ve Antlaşma lehine görüş beyan etmekteydi¹³.

Kürsüye gelerek Antlaşma lehine görüş beyan eden isimlerden bir başkası da Bozok (Yozgat) mebusu Avni (Doğan) Bey'di. Avni Bey yaptığı kısa konuşmada uzun savaş yıllarından Türk milletinin barışa ihtiyacı olduğunu belirterek Antlaşmanın onaylanmasından yana görüş beyan etti¹⁴. Yine Antlaşma lehine görüş beyan eden ve konuşması da zaman zaman sataşmalara maruz kalan Karesi (Balıkesir) mebusu Ahmed Süreyya (Örgeevren) Bey, elde edilen başarının Türk milletinin mücadelesinin maddi karşılığı olduğunu belirtmekteydi¹⁵.

Antlaşma lehine konuşan bir başka isim de İstanbul mebusu ve ünlü tarihçi Abdurrahman Şeref Bey'di. Alkışlar arasında kürsüye gelen Abdurrahman Şeref Bey, tarih bilgisini de ortaya koyduğu konuşmasında Osmanlı İmparatorluğu'nun son 50 yılında her şeyin her geçen gün daha kötüye gittiğini belirtti. 50 yıl önce imparatorluğun topraklarının bir ucunun Bosna'da bir ucunun da Basra'da olduğunu belirten A. Şeref Bey, “*hasta adam*”ın mirasının bir bölümünün paylaşıldığını, bir bölümünün de paylaşılma hazırlıklarının yapıldığını, hisselerine (gelirlerine) el konulduğunu, devletin ölmesinin beklendiğini, ölmezse de öldürme planlarının yapıldığını, Sevr'in de bu planın sonucu

¹¹ Şükrü Kaya'nın muhalif konuşması sırasında Batı Trakya Hükümetinin Türklüğüne vurgu yapan bir ifadeyle Kaya'nın konuşmasını bölen Esad Efendi, biraz sonra da yine Batı Trakya'da Yunanistan'ın askeri baskısına dikkat çekmektedir. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Yedinci İçtima, 21.8.1339 Salı, 236.

¹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Sekizinci İçtima, 22.8.1339 Çarşamba, 249-252.

¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Sekizinci İçtima, 22.8.1339 Çarşamba, 252-254.

¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Sekizinci İçtima, 22.8.1339 Çarşamba, 254-255.

¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Sekizinci İçtima, 22.8.1339 Çarşamba, 256-258.

olduğunu anlattı. Enbiya suresinin 23. ayetine atf yaparak (“*Lâyüs'el amma yef'al...*”)¹⁶ emperyalist devletlerin yaptıklarından hesap sorulmasını yıllarca istediğini, sonunda Allah’ın Mustafa Kemal Paşa’yı çıkardığını söyleyerek, “*Gerek Mustafa Kemal Paşa Gazimiz, gerek arkadaşları, şu milleti kurtarmak için koşanlar iki cihanda aziz olsunlar. (Alkışlar)*” dedi.

Lozan Sulh Muahedenamesi, Meclis görüşmeleri öncesinde kitapçık olarak basılmıştı¹⁷. Kırmızı renkli bir kapakla basılmasına göndermede bulunan Şeref Bey, “*Şimdi efendiler! Elimize bir Sulh Muahedenamesi geldi. Arkadaşlar Kırmızı Kitap dediler. Vakaa kabı kırmızı, fakat içi beyaz elhamdülillah...*” diyerek Lozan’ı olumlularken bazı milletvekillerinin eleştirilerde, temennilerde bulduklarını belirtti ve bunu da son derece önemli bulduğunu ifade etti.

“*Şair (Şanei zülfi sühandir i'tiraz) demiş...*” cümlesine yer veren Abdurrahman Şeref Bey’in aktardığı ifade, “*İtiraz, söz zülfümün tarağıdır*” anlamına gelmektedir. Şeref Bey’e göre itiraz bir konunun tam olarak anlaşılmasına ve aydınlatılmasına, konuyla ilgili bir yargıya varılmasına imkan sağlamaktadır. Temenni her bireyin hakkıdır ve onda gücenecek bir şey yoktur. Ancak temenni (dileme) ayrı, istihsal (elde etme) ayrı şeydir. Şeref Bey’in tam olarak ifadesi şöyledir:

“Lâkin efendiler! Temenni ile istihsal arasında çok mesafe vardır. Temenni güzel şey ama, istihsal o başka türlü bir marifettir”.

Abdurrahman Şeref Bey’in Lozan Antlaşması’nı destekleyen konuşmasının¹⁸ ardından Dr. Tevfik Rüştü Bey, Hariciye Encümeni Mazbata Muharriri olarak söz aldı, getirilen eleştirileri – kendisine gösterilen bazı tepkiler eşliğinde- yanıtladı¹⁹.

Dr. Tevfik Rüştü Bey’in konuşması ile 22 Ağustos tarihli oturum sona erdi. Ertesi gün (23 Ağustos) görüşmelere devam edildi. İlk söz alan, aleyhte yapılan tüm konuşmaları yanıtlayan ve açıklamalarda bulunan Lozan’a gönderilen heyetin başındaki Hariciye Vekili İsmet Paşa oldu. İsmet Paşa Birinci Dünya Savaşı’na girilmesinden Lozan’a kadar geçen süreci değerlendirdiği konuşmasında yürütülen bağımsızlık savaşını ele almakta ve diğer devletlerle ilişkilerin tam bağımsızlık ilkesi çerçevesinde yürütüldüğünü vurgulamaktadır:

“Efendiler! Elimizdeki vesaik bir mücadele siyasiye devrinin netayicidir. İstiklâl Mücadelesinin mücadelâti harbiyesi bittikten sonra mücadelâti siyasiyesi başlamıştır. Bu mücadelâti siyasiye hakikati halde Mudanya Mütarekesinden başlar”.

İsmet Paşa’nın dediği gibi Mudanya ile silahlı mücadelenin yerini siyasi mücadele almıştı. Ancak yine de silahlı mücadele sürerken diplomasi kapısı hiçbir zaman kapatılmamıştı: Misak-ı Milli sınırları içerisinde tam bağımsız bir Türkiye’nin tanınması şartıyla...

İsmet Paşa’ya göre “*Lozan Konferansı milletimizin Avrupa ortasında davet olduğu büyük bir imtihandı*”. Bu imtihan başarıyla verilmişti. Paşa bu noktada tüm heyetle beraber Hasan Saka ve Dr. Rıza Nur’a teşekkür etmektedir. Avrupa’nın ortasında etrafı siyasi hasımlarla kuşatılmışken İsmet Paşa’nın en büyük enerji kaynağı TBMM Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa idi. Barışta ve savaşta en önemli desteği Mustafa Kemal Paşa’ydı. İsmet Paşa, konuşmasında Lozan’a ilişkin getirilen eleştirilere de yanıt verdi. Öncelikle Batı sınırları dışında kalan (Batı Trakya) Türklere yönelik antlaşmada güvenceler olduğunu belirtti ve Türk milletinin hassasiyetinin de ayrı bir güvence olarak görülmesi gerektiğini belirtti.

İnönü’ye göre imparatorluk olmanın bir sonucu olarak birçok dindaşlar sınır dışında kalmıştı. Ancak Türkiye onlara karşı görevini fazlasıyla yerine getirmişti. Ayrıca İsmet Paşa’nın kullandığı terminoloji imparatorluktan milli devlete geçişin özeti gibidir:

“Arkadaşlar! Hudutlar üzerinde daha ziyade tevakkuf etmek istemem, eski Osmanlı İmparatorluğu aksamından olduğu halde hudutlarımız haricinde birçok dindaşlarımızı bırakıyoruz. Daima kemali fahir ile ve kemali saffet ile ilân edebiliriz ki bugün millî hudutlarımız haricinde kalan dindaşlarımıza karşı

¹⁶ “O, yaptıklarından dolayı sorgulanamaz. Ama onlar yaptıklarının hesabını vereceklerdir” (La yus'elu amma yef'alu ve hum yus'elun). Bkz. <https://acikkuran.com/21/23> (son erişim tarihi: 27 Temmuz 2023).

¹⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekaleti, Lozan Sulh Muahedenamesi, Mukavelat ve Senedat-ı Saire, 24 Temmuz 1339-1923.

¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Sekizinci İçtima, 22.8.1339 Çarşamba, 258-260.

¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Sekizinci İçtima, 22.8.1339 Çarşamba, 260-261

Türk Milleti gördüğünden daha fazla vefa ve samimiyet göstermiştir. (Bravo sesleri, alkışlar) En dar zamanlarda, hatta kendilerinden müşkülât gördüğümüz zamanlarda dahi onların selâmetlerini saffeti derun ile temenni etmekten başka bir gaye takibetmedik. Bugün de temennimiz kendi muhitleri ve milliyetleri dâhilinde selâmet ve saadet içerisinde yaşamalarıdır. Büyük bir İmparatorluğun inkısamı karşısında bütün cihana karşı yalnız kendi kuvvetiyle uğraşmaya mecbur kalan Milli Türkiye daha başka bir vaziyet alamazdı, ittihaz ettiğimiz zaruri hareket bu idi. Herkese ve herkese karşı vazifesini bihakkın ifa etmişlerin istirahatı vicdaniyesi ile çıkabiliriz (Bravo sesleri)".

Kapitülasyonların kaldırılmasına değinen İsmet Paşa, bunun önemini vurgularken Birinci Dünya Savaşı sırasında müttefikimiz Almanların bile düşmanlarımızla birlikte kapitülasyonları kaldırmamıza karşı çıktığını belirtmektedir. Dün, müttefiki Almanlara bile kapitülasyonları kaldırmayı kabul ettiremeyen Türkiye, bu kez tüm dünyaya kapitülasyonları kaldırmayı kabul ettirmişti. Böylece Türkiye, *"kendi evi içinde, diğer her hangi bir millet gibi tamamen müstakil ve efendi"* haline gelmişti.

Birinci Dünya Savaşı sonunda yenilen milletlerin tazminat ödemesi gündeme gelmiş ve yenilen devletlere birtakım tazminat ödemeleri dayatılmıştı. Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerine tazminat ödemeyi üstlenmedi. Yunanistan ile arasındaki tazminat meselesi de Karaağaç'ın tazminat olarak alınmasıyla çözülmüştü. Dolayısıyla Türkiye tazminat meselesinde de başarılıydı.

Kurtuluş Savaşı üzerine İsmet Paşa'nın yaptığı tespit yapılan her şeyin plan ve hesap işi olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

"Harekâtı Milliye'nin hiçbir safhasında hesapsız bir karar ve hesapsız bir cüret yoktur".

İsmet Paşa yaptığı uzun konuşma ve verdiği izahatın sonunda yaptığı açıklamada şu değerlendirmelerde bulundu:

"Mütecanis, yeknesak bir vatan, bunun dâhilinde harice karşı şu gayritabiî kuyuttan ve hükümet içinde hükümet ifade eden dahilî imtiyazattan müberra bir vaziyet; gayritabiî mükellefiyatı maliyeden âzâde bir hal, hakkı müdafaası mutlak, menabii mebzul ve serbest bir vatan. Bu vatanın adı Türkiye'dir (Şiddetli alkışlar).

(...)

Efendiler! Temin ettiğimiz vatanın harap ve fakir olduğunu hariçte, ve dâhilde bilmiyen yoktur. Biz zannetmedik, hiçbir meseleyi hallederken düşünmedik ki karşımızda bulunan muhataplarımız zayıf yerlerimizi veya kuvvetli yerlerimizi fark edememişlerdir. Böyle yanlış bir hesaba düşmedik. Eğer böyle bir hataya düşmüş olsaydık hiçbir mücadelede muvaffak olamazdık. Daima hesabettik ki her hangi bir mücadelede zayıf ve kuvvetli yerlerimiz ne ise elbette karşımızdakiler, muhasımlarımız da bunları bilirler. Onun için söylüyorum ki, vatanın içinde bulunduğu ızdırabı ve bilhassa içinde bulunduğu fakir ve harabiyi, dâhilinde bilmiyen kimse olmadığı gibi hâricinde bilmiyen kimse de yoktur.

(...)

Varacağımız nokta mecmuai milelde en yüksek seviye terakki ve temeddündür. Gerçi fakir ve harabız. Fakat altın hazineleri içinde oturuyoruz. Yarın veya öbürgün behemehal bunları açabilir ve behemehal açmak mecburiyetindeyiz. Açmak için vasıta, takati beşer harici değildir. Ve semadan da incek değildir. Bu vasıta muayyen bir hedefe doğru yılmayarak mütemediyen çalışmaktır. Ve bu yol her milletin yürüdüğü terakki yoludur. Artık iş zamanı gelmiştir.

Muhterem vekiller! Mücadelâti milliyemizin neticei hâsılasını tâyin edecek olan reylerinizi izhar ediniz. Millet ve bütün dünya vereceğiniz reye intizar etmektedir (Devamlı ve sürekli alkışlar arasında kürsüden indiler)"²⁰.

Yusuf Kemal ve Tevfik Rüştü Beylerle İsmet Paşa'nın lehte konuşmalarına rağmen Lozan'a hayır oyu veren milletvekillerinin varlığı duyulan memnuniyetsizliği ortaya koymaktadır. Yine Lozan lehine konuşan isimlerin deneyimli ve ünlü kimlikler oluşu da dikkat çekicidir. Bunlar arasında Abdurrahman Şeref Bey ve Hamdullah Subhi Bey son derece önemli isimlerdir. Yine Antlaşma lehine

²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Dokuzuncu İçtima, 23.8.1339 Perşembe, 264-282.

konuşan Ahmed Süreyya, Avni ve Süleyman Sırrı Beyler de Atatürk'e yakın isimler arasındadır²¹. 23 Ağustos 1923 tarihinde yapılan oylamada Lozan Antlaşması'na ret oyu verenlerin sayısı 14'tü²². Lozan'a hayır oyu veren milletvekillerinin eleştirdiği konuların önemli bir bölümü sonraki yıllarda çözüldü. Musul meselesi aleyhte çözülsede (1926), Boğazlarda egemenlik Montrö ile 1936'da sağlandı; Hatay da önce 1938'de bağımsız oldu sonra da 1939'da Türkiye'ye katıldı. Borçlar meselesi de 1930'ların başında yeniden gözden geçirilerek Türkiye lehine indirime gidildi. Böylece aslında Lozan Barış Antlaşması nihai bir antlaşma olmanın ötesinde, Türkiye'nin tüm dış politika sorunlarını barışçı yollardan çözmenin başlangıç noktası oldu. Bu politika pasif bir barışçılığın ötesinde aktif bir barış politikası olduğu gibi aynı zamanda açık, şeffaf ve net bir şekilde Türkiye'yi çağdaş dünyanın eşit ve saygın bir üyesi haline getirmenin yolunu açtı²³.

Lozan'a Muhalefet Eden Milletvekillerinin Siyasi Akıbetleri

Lozan'a muhalefet eden, hayır oyu veren milletvekillerinin bir bölümü Birinci Meclis'te (1920-1923) de mebusu. Bir bölümü ise ilk kez İkinci Meclis'te (1923-1927) mebus olmuşlardı. Lozan'a muhalefet eden 14 mebusun sonraki süreçte milletvekilliklerinin ne kadar sürdüğüne ilişkin şöyle bir tablo oluşturmak mümkün²⁴:

Milletvekilleri	Seçildiği Dönem							
	1920-23	1923-27	1927-31	1931-35	1935-39	1939-43	1943-46	1946-50
Faik (Edirne) ²⁵	x	x	x	x	x	x		
Şükrü Kaya (Menteşe) ²⁶		x	x ²⁷	x	x			
Hoca Esat (Menteşe) ²⁸	x ²⁹	x						
Mustafa Necati (İzmir) ³⁰	x ³¹	x	x					
Vasıf (Saruhan) ³²		x ³³	x ³⁴	x ³⁵				

²¹ Bu bağlamda lehte söz alan mebus sayısı 5'tir. Bunlara Hariciye Encümeni Reisi, Hariciye Encümeni Mazbata Muharriri ve Hariciye Vekili eklendiği sayı 8'e ulaşmaktadır. Aleyhte söz alan mebus sayısı 6'dır.

²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Dokuzuncu İçtima, 23.8.1339 Perşembe, ss. 286-290.

²³ Uyar, 2014, 303-325.

²⁴ Tablodaki veriler için bkz. TBMM Albümü 1920-2010, 1. Cilt 1920-1950, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara, 2010.

²⁵ Mehmet Faik Kaltakkıran (1870-1948).

Kırmızı-Yeşil şeritli İstiklal Madalyası sahibi.

İkinci Meşrutiyet döneminde I., II., III. ve IV. Dönem Edirne mebusu.

²⁶ Mehmet Şükrü Kaya 1883-1959). Bürokrasi kökenli olan Kaya, İstanköy doğumludur. Dolayısıyla Lozan'a muhalefet etmesinde burada doğmuş olmasının da etkili olduğu varsayılabilir. Bürokrasideki görevleri arasında Muhacirin umum müdürlüğü de vardır. Lozan konferansının birinci döneminde Türk heyetine danışmanlık yapmıştır. Heyetin ikinci döneminde yer almaması anlamlı olsa gerektir. İsmet Paşa ile anlaşmazlıklarının köklerini belki de buraya kadar götürmek mümkündür. İzmir belediye başkanlığı da yapmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında kısa süreli Ziraat ve Hariciye vekillerinden sonra 1927-1938 yılları arasında uzun süre boyunca Dahiliye Vekili olarak görev yaptı. Atatürk'ün yakın çevresinde yer alan isimlerden biridir.

²⁷ Menteşe bu dönemde Muğla adını aldı. Kaya da bundan sonra Muğla mebusu olarak görev yaptı.

²⁸ Mehmet Esat İleri (1882-1957). Medrese kökenli olan Esat Efendi, Gümülcine doğumlu. Kırmızı-Yeşil şeritli İstiklal Madalyası sahibi.

²⁹ Birinci Meclis'te Aydın mebusu.

³⁰ Mustafa Necati Uğural (1892-1929). İstiklal Mahkemesi üyesi, başkanı ve savcısı. Kısa süreli Mücadele, İmar ve İskan Vekili. Yine kısa süreli Adliye Vekili. Daha sonra Maarif Vekili olarak –vefat edene kadar- görev yaptı. Kırmızı-Yeşil şeritli İstiklal Madalyası sahibi.

Kurtuluş Savaşı sırasında Vasıf Çınar ile birlikte Balıkesir'de İzmir'e Doğru gazetesini çıkarmışlardır.

³¹ Birinci Meclis'te Saruhan (Manisa) mebusu

³² Hüseyin Vasıf Çınar (1892-1935). İstiklal Mahkemesi savcısı. 1924'te Maarif Vekili oldu. Eğitimin laikleştirilmesinde ciddi katkı sağladı. Kendisinden sonra Maarif Vekili olan Mustafa Necati'nin vefatından sonra kısa süreli (1929) maarif vekilliği yaptı.

³³ 1925'te görevinden istifa ederek büyükelçilik görevine atandı (Prag).

³⁴ Yakın arkadaşı Mustafa Necati'nin vefatı üzerine O'nun yerine –ara seçimle- mebus seçildi ve kısa süreli Maarif vekilliği yaptı.

³⁵ 1932'de Roma büyükelçiliğine atanması nedeniyle istifa etti.

İkinci Meclis'te “Lozan’a Hayır” Diyen Milletvekilleri ve Siyasi Akıbetleri

Faik (Tekirdağ) ³⁶	x ³⁷	x	x	x	x	x	x	x
Zamir (Adana) ³⁸	x	x	x	x	x	x	x	
Kılıç Ali (Gaziantep) ³⁹	x	x	x	x	x			
Ali Cenani (Gaziantep) ⁴⁰	x	x	x					
Necip (Mardin) ⁴¹	x	x						
Besim (Mersin) ⁴²		x						
Niyazi (Mersin) ⁴³		x						
Yahya Kemal (Urfa) ⁴⁴		x ⁴⁵		x ⁴⁶	x ⁴⁷	x	x ⁴⁸	
Şeyh Saffet (Urfa) ⁴⁹			x					

Bilindiği üzere Lozan görüşmeleri Kasım 1922’de başlayıp Temmuz 1923’te sonuçlandı. Birinci Meclis devam ederken başlayan görüşmelerin bitmesi ve antlaşmayla sonuçlanması İkinci

³⁶ M. Faik Öztrak (1882-1951). Faik Bey, 1939-1942 yılları arasında İçişleri Bakanlığı da yaptı.

³⁷ Faik Bey, Birinci Meclis’te Cebelibeket (Osmaniye) mebus idi.

³⁸ Damar Arıkoğlu (1887-1969).

V. dönemden itibaren Adana, Seyhan adını aldı.

³⁹ Ali Kılıç (1889-1971).

Kırmızı-Yeşil şeritli İstiklal Madalyası sahibi. İstiklal Mahkemesi üyesi.

⁴⁰ Mehmet Ali Cenani (1872-1934).

İkinci Meşrutiyet döneminde Meclisi Mebusan’da I. ve II. dönem Halep, III. ve IV. dönem Antep mebusu.

Halk Fırkası öncesi Müdafaa-i Hukuk Grubu yöneticilerinden, 3. ve 4. Hükümetlerde Ticaret Vekili. Hakkında yolsuzluk nedeniyle soruşturma açıldı ve ceza aldı. Hakkındaki yolsuzluk iddiaları ve yargılama için bkz. Uyar, 2012, 291.

⁴¹ Mehmet Necip Güven (1876-1960). TpCF içerisinde yer aldı. Bilginin kaynağı Meclis Albümü. Ancak TpCF üzerine yayınlanan iki kitapta da 1925’te CHP’den istifa eden ve CHP’ye muhalefet eden isimler arasında yer aldığı belirtilse de TpCF’ye geçtiği konusunda net bir bilgi yoktur. Bkz. Zürcher, Erik Jan. 1992. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası. Gül Çağalı Güven (Çev.). İstanbul: Bağlam Yay.; Yeşil, Ahmet. 2002. Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Ankara: Cedit Neşriyat.

⁴² Ahmet Besim Özek (1922-1965). TpCF içerisinde yer aldı. Hatta Besim Bey, partinin kurucularından biriydi. Bkz. Zürcher, 1992, 75-76; Yeşil, 2002, 186-191.

⁴³ Mehmet Niyazi Ramazanoğlu (1889-1965).

Geniş tarih bilgisi ve bölgeye hakimiyeti dolayısıyla hem Londra (1921) ve hem de Lozan konferansı heyetinde müşavir olarak görev yaptı. Torunu Niyazi Ramazanoğlu’nun belirttiğine göre, Londra Konferansında Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey’in imzaladığı ikili antlaşmalardan rahatsızdı. Lozan’a giden heyette de müşavir olarak yer aldı. Lozan’a hayır diyenlerden biri olması O’nun Atatürk ile arasının açılmasına neden olmadı. Hatta Tarsus’ta medeni nikah ile evlenen ilk isim Niyazi Bey ve eşi Pakize Hanım’dı. Nikah şahitliklerini de Atatürk yapmıştı. Kurtuluş Savaşı ve sonrasındaki süreç dolayısıyla Niyazi Bey, Pakize Hanım ile 5 yıl nişanlı kalmış ama evlenmeye fırsatları olmamıştı. Atatürk, Tarsus’a gelince çiftin evlenme süreçlerinin hızlanmasına aracı olmuştu. Hatta Niyazi Bey, esprili bir şekilde “Başımı Atatürk yakıtı” diye anlatmış. Dolayısıyla Atatürk ve Mehmet Niyazi Bey’in araları hep iyi olarak kaldı. Hatay’ın sınırlarının belirlenmesi gündeme geldiğinde Atatürk, Niyazi Bey’e görev vermişti.

Niyazi Bey’in mensup olduğu Ramazanoğulları Yüreğil aşiretine mensuptu. Adana ve yöresine yerleşmişlerdir. Bugün de aynı soyadını (Ramazanoğlu) taşıyanların yanı sıra Eliyeşil ve Ener soyadını taşıyanlar da bu aileye mensuptur. Soyadı değişikliğinin nedeni aile içi anlaşmazlıklardı.

Niyazi Ramazanoğlu’nun 1923-1927 milletvekilliğinden sonra bu kez kuzeni yine Mersin’den İsmail Hakkı Ramazanoğlu mebus oldu (1927-1931). Yine III. TBMM milletvekillerinden Kadri Ramazanoğlu da bu aileye mensuptu. Aynı aileden Celal Ramazanoğlu 1946-1950 ve 1950-1954 yılları arasında İnel (Mersin), 1954-1957 yılları arasında Hatay ve 1957-1960 yılları arasında İstanbul milletvekilliği yaptı. Yakın zamanda (2011-2015) Adalet ve Kalkınma Partisi Kahramanmaraş milletvekilliği yapan Yıldırım Mehmet Ramazanoğlu da ailenin Maraş koluna mensuptur. Bkz. Niyazi Ramazanoğlu ile 24 Temmuz 2023 tarihinde yapılan görüşme.

⁴⁴ Yahya Kemal Beyatlı (1884-1958). Üsküp doğumlu. Lozan Konferansı danışmanı.

⁴⁵ 1926’da Varşova büyükelçiliğine atandı.

⁴⁶ 1934 yılında ara seçim ile Yozgat milletvekili.

⁴⁷ 1935 ve 1939 seçimlerinde Tekirdağ milletvekili.

⁴⁸ 1943 seçimlerinde İstanbul milletvekili.

⁴⁹ Saffet Kemaleddin Yetkin (1866-1950). Medrese eğitimi ve Halveti şeyhi. İkinci Meşrutiyet döneminde I., II. ve III. dönem Urfa mebusu. Halifeliğin kaldırılmasına ilk imza atan isim.

Şeyh Saffet Efendi’nin torunu ünlü hukukçu ve tarihçi Çetin Yetkin, dedesinin Halifeliğin kaldırılmasına öncülük eden ve Meclis’te ayrıntılı bir konuşma yapan bir isim olduğunu belirtti. Şeyh Saffet Efendi’nin Lozan dolayısıyla Atatürk ya da İnönü ile bir sorun yaşamadığını, dayısı Suut Kemal Yetkin’in de 1943-1950 yılları arasında Urfa milletvekilliğini yapmasının da bunun bir göstergesi olduğunu ifade etti. Bkz. Çetin Yetkin ile 24 Temmuz 2023 tarihinde yapılan görüşme.

Şeyh Saffet Efendi hakkında ayrıca bkz. Akman, Zekeriya. 2022. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir Aydın Şeyh Safvet (Yetkin) Efendi, Ankara: Elips Kitap.

Meclis'e kaldı. Lozan görüşmeleri kesilip İsmet Paşa ülkeye döndüğünde Birinci Meclis'te ciddi eleştiriler ve tartışmalar olmuştu⁵⁰. İkinci Meclis'te de –aynı yoğunlukta olmasa da– benzer tartışmaların olduğu görülmektedir. Getirilen eleştirilerin Hatay, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Osmanlı borçlarının Türkiye lehine yeniden gözden geçirilmesinden önce olduğu unutulmamalıdır. Bilindiği üzere bu kazanımlar 1930 sonrasında sağlanabildi. Yine bu bağlamda sonraya bırakılan Musul meselesi ise Türkiye aleyhine çözümlenebildi. Musul meselesi aleyhe çözülsün bile toplamda Türkiye, 1923'te Lozan'ı imzaladığı aşamadan çok daha fazlasını elde edebilmiştir. Şüphesiz bunlar Misak-ı Milli kayıplarını tamamen giderebilmiş değildir. Ancak sonradan elde edilen kazanımlar Misak-ı Milli'den kayıpları önemli ölçüde telafi etmiştir. Sevr ile kıyaslanmayacak bir zafer söz konusudur. Bununla birlikte Misak-ı Milli'den verilen tavizler açısından bir burukluk da söz konusudur.

Lozan Antlaşması'na ret oyu veren mebus sayısı 14'tür. Oylamaya katılan mebus sayısı 227'dir⁵¹. 213 kabul oyu verildi. Ret oyu verenlerin oranı % 6,16'ydı. 14 mebusun 6'sı Batı bölgelerinin mebusuydu (İzmir, Muğla/Menteşe, Manisa/Saruhan, Tekirdağ ve Edirne). 8 mebus ise güney/güneydoğu illerinin mebusuydu (Adana, Gaziantep, Mersin/İçel, Mardin ve Urfa). Böyle olmasının nedeni bu illerin Misak-ı Milli sınırları dışında kalan yerlerle demografik, etnik, kültürel, sosyal ve ekonomik bağlarının kopmasıdır. Doğal olarak parçalanmışlık hissi bölge milletvekillerinin tepkisini de beraberinde getirmiş olsa gerektir. Nitekim TBMM'de yaptıkları konuşmalar da buna yöneliktir. Sonraki yıllarda imkanlar nispetinde Hatay, İskenderun, Boğazlar, Osmanlı borçları gibi konularda Türkiye lehine adımlar kararlılıkla atıldı ve önemli kazanımlar elde edildi. Dolayısıyla eleştirilen konuların bir bölümü telafi edilebildi. Ancak telafi edilemeyen konular da vardı (Batı Trakya, Musul).

Lozan aleyhine oy kullanan 14 mebustan 6'sı kürsüye gelerek eleştirilerini dile getirdi. Bunlar Niyazi, Yahya Kemal, Şükrü Kaya, Faik, Mustafa Necati ve Vasıf Beylerdir. Söz konusu milletvekillerinin düşüncelerini özgürce dile getirebilmeleri ve sonrasında herhangi bir ayırmacılığa uğramadıkları, dışlanmadıkları görülmektedir. Üstelik bunlardan Şükrü Kaya, Mustafa Necati ve Vasıf beyleri pür Kemalist olarak tanımlamak mümkündür. Dolayısıyla Lozan oylamasında ret oyu veren Kemalist olarak nitelenebilecek milletvekillerinin varlığı, Şükrü Kaya'nın uzun yıllar İçişleri Bakanlığı yapması ve Mustafa Necati'nin erken Cumhuriyet döneminin en önemli Milli Eğitim bakanlarının başında yer alması dönemin hoşgörü ortamının açık bir göstergesidir.

Görüşmeler sırasında kürsüye gelmese de oturduğu yerden konuşarak Antlaşma aleyhine görüş beyan eden isimler de vardı. Antlaşmaya ret oyu veren bu isimler arasında Mardin mebusu Necip Bey de bulunmaktaydı. Necip Bey, Niyazi Bey konuşurken 9 kez müdahalede bulunarak fikrini beyan etti. Necip Bey, Lozan'ın tam bağımsızlığı sağlamadığını, güney illerinin hudutlarının kan ağladığını, 500 bin Türk'ün Türkiye sınırları dışında kaldığını, bu sınırın kabul edilemez olduğunu, sınırın bölge halkını derinden yaraladığını, Musul'un Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından 15 gün sonra işgal edildiğini ve Almanların Alsas Loren'i kaybetmeyi kabul etmedikleri gibi bizim de güneydeki toprak kayıplarını da kabul etmediğimizi vurguladı⁵². Necip Bey'in 10. müdahalesi ise Yahya Kemal Bey konuşurken oldu. Bu müdahalesinde Necip Bey, Suriye topraklarında kalanların Suriye ırkına mensup olduklarını ret ederek, onların Türk olduğunu belirtti⁵³.

Necip Bey'den sonra yine oturduğu yerden konuşan ve kürsüdekilerin konuşmalarına destek olan isimlerden biri Menteşe mebusu Esad Efendi idi. Esad Efendi, 9 kez görüş beyan etti. Niyazi Bey konuşurken yaptığı ilk müdahalede Esad Efendi, Antakya ve Batı Trakya'nın kan ağladığını söyledi. Esad Efendi, 5 kez de Şükrü Kaya'nın konuşması sırasında fikrini beyan etti. Esad Efendi bu müdahalelerinde Batı Trakya'nın Türk olduğunu, Batı Trakya Türklerinin Kurtuluş Savaşı'na katkı yaptığını, Batı Trakya ve Antakya davasında haklı olduğumuzu ve başarılı olacağımızı belirtti. Esad Efendi'ye göre, sınır sorunlarının çözülememesi gelecekte yeni sorunlara yol açacaktı. Yaşanan

⁵⁰ Örneğin bkz. Yılmaz, Durmuş, 1995. Misak-ı Milli'ye Göre Musul, Konya: Alagöz Yay.; Taşyürek, Muzaffer. 1995. Lozan'a Hayır Diyenler, İstanbul: İhtar Yay.

⁵¹ İkinci Meclis'teki mebus sayısı 287 idi. Bkz. Goloğlu, 1977, 318-326. Oylamaya katılmayan mebus sayısı bu durumda 60'dır.

⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Yedinci İçtima, 21.8.1339 Salı, 223-227, 230.

⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Yedinci İçtima, 21.8.1339 Salı, 233.

sorunların önemli bir bölümü emperyalizmden kaynaklanmaktaydı. Esad Efendi birer kez Faik Bey, Vasıf Bey ve Avni Bey'in konuşmaları sırasında görüşlerini açıkladı. Bu müdahaleler Batı Trakya ve Antakya üzerineydi. Kendisinin yaptığı konuşmaların onuncusu “*Ah Antakya, Trakya. Allah yardım ede sana*” şeklindeydi⁵⁴.

Antlaşma aleyhine yerinden görüş beyan edenlerden biri de Gaziantep mebusu Kılıç Ali idi. Antep-Maraş yöresi Kuvayı Milliye komutanlığı da yapan Kılıç Ali, Niyazi Bey'in konuşması sırasında Suriye sınırıyla ilgili olarak haklarımızı istediğimizi söyledi⁵⁵.

Kürsüye gelerek Lozan Antlaşması aleyhine konuşan 6 mebusun başka 3 mebusun da oturduğu yerden görüşünü beyan etmesiyle, 14 mebusun 9'u oylama öncesinde görüşlerini ortaya koymuş oldu. Diğer 5 mebusun tavrı oylama sırasında ortaya çıktı. Antlaşmaya olumsuz oy veren isimlerden Necip ve Besim Beyler Lozan'a ret oyu verdikleri için değil ama sonradan TpCF (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) içerisinde yer aldıkları için 1927'den itibaren mebus olamadılar. Yine Antlaşma aleyhine oy veren Ali Cenani Bey ise Ticaret Bakanlığı yaptığı dönemde adı yolsuzluk olaylarına karıştığı için Divan-ı Ali'de yargılandı ve yol açtığı zarar kendisine tazmin ettirildi⁵⁶. Dolayısıyla Ali Cenani Bey'in de politik hayati böylesi bitmiş oldu.

Lozan Antlaşması'na ret oyu veren isimlerden biri de Kılıç Ali idi. Atatürk'ün yakın çevresinde olan ve Atatürk vefat edene kadar da milletvekilliğini sürdüren Kılıç Ali'nin Lozan'a ret oyu vermesi Atatürk'le ilişkisini bozmadı. Bu durumun İnönü ile de ilişkisini bozduğu söylenemez. Kılıç Ali'nin de dahil olduğu Atatürk'ün sofrada arkadaşlarıyla, İş Bankası grubuyla İnönü'nün arasının iyi olmadığı bilinen bir gerçektir. Ancak bunun Lozan ile ilgisi yoktur. Söz konusu ayrılık ve çatışmalar daha sonraki süreçte siyaset anlayışları ve ekonomi politikalarında anlaşmazlıklar nedeniyledir. Yine Şükrü Kaya ile İnönü arasındaki anlaşmazlıkları, sonraki süreçte karşılıklı tasfiye çabalarını da Lozan'a bağlamak mümkün değildir. Ancak her iki taraf da Atatürk'ün şemsiyesi altında uzun yıllar birlikte siyaset yapmaya devam etti.

Lozan'a hayır diyen 14 mebusun 4'ü kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası sahibidir (Faik Kaltakkıran, Mehmet Esat İleri, Mustafa Necati ve Kılıç Ali). Madalyanın kırmızı-yeşil şeritli olanları Kurtuluş Savaşı'nda hem cephede savaşmış hem de TBMM'de mebus olanlara yönelik olarak az sayıda verildi. Dolayısıyla hep cephede hem de Meclis'te Kurtuluş Savaşı için mücadele eden bu insanların sonuçtan duydukları bir memnuniyetsizlik söz konusudur. Ayrıca söz konusu milletvekillerinden bir bölümü de kaybedilen topraklarda doğmuştu. Dolayısıyla duygusal olarak da bir itirazlarının söz konusu olduğu söylenebilir. Yine ilginç bir şekilde Lozan'a ret oyu verenlerden üçünün Lozan heyetinde görev aldığı görülmektedir (Niyazi Bey, Şükrü Kaya ve Yahya Kemal Bey).

Sonuç olarak Lozan Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 yıldır barış içerisinde yaşamasını sağlayan ve sonrasındaki sorunlarını da barış ortamında çözmesine imkan sağlayan bir iklim yarattı. Cumhuriyetin kurucuları bunu bilinçli bir şekilde benimsemişlerdi. Nitekim Atatürk'ün 1931 yılında söylediği “*Yurtta sulh cihanda sulh için çalışıyoruz*” ifadesi bu politikanın samimi bir ifadesiydi. Yeni kurulan devletin Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonrasında hasımlarıyla yaptığı Lozan Barış Antlaşması gibi hayati bir konu bile demokratik ve özgür bir ortamda tartışılabilmişti. Üstelik bu, sonraki yıllarda siyasal çatışma nedeni de olmamıştı. Antlaşmanın hayati önemi kadar TBMM'de görüşülmesi sırasındaki demokratik ortam ve dile getirilenler, Cumhuriyetin kurucularının zihniyet dünyasını ortaya koyması bakımından son derece anlamlıdır.

⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İctima Senesi: 1, Yedinci İctima, 21.8.1339 Salı, 223, 236, 238-240; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İctima Senesi: 1, Sekizinci İctima, 22.8.1339 Çarşamba, 252, 255.

⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İctima Senesi: 1, Yedinci İctima, 21.8.1339 Salı, 227.

⁵⁶ Uyar, 2012, 291.

Kaynakça

Resmi Yayınlar

TBMM Albümü 1920-2010, 1. Cilt 1920-1950, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara, 2010.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İctima Senesi: 1, Yedinci İctima, 21.8.1339 Salı.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İctima Senesi: 1, Sekizinci İctima, 22.8.1339 Çarşamba.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İctima Senesi: 1, Dokuzuncu İctima, 23.8.1339 Perşembe.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekaleti, Lozan Sulh Muahedenamesi, Mukavelat ve Senedat-ı Saire, 24 Temmuz 1339-1923.

Röportajlar

Niyazi Ramazanoğlu ile 24 Temmuz 2023 tarihinde yapılan görüşme.

Çetin Yetkin ile 24 Temmuz 2023 tarihinde yapılan görüşme.

Kitaplar

Akman, Zekeriya. 2022. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Aydın Şeyh Safvet (Yetkin) Efendi, Ankara: Elips Kitap.

Goloğlu, Mahmut. 1977. Türkiye Cumhuriyeti 1923, Ankara.

Taşyürek, Muzaffer. Lozan'a Hayır Diyenler, İstanbul: İhtar Yay.

Uyar, Hakkı. Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, İstanbul: Boyut Yayınları.

Yeşil, Ahmet. Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Ankara: Cedit Neşriyat.

Yılmaz, Durmuş. Misak-ı Milli'ye Göre Musul, Konya: Alagöz Yay.

Zürcher, Erik Jan. 1992. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası. Gül Çağalı Güven (Çev.). İstanbul: Bağlam Yay.

Makale

Uyar, Hakkı. (2014). Resmi Belgelerinin Işığında Atatürk Dönemi Dış Politikası (1923-1938). Mehmet Ö. Alkan (Haz.), Yakın Türkiye Tarihinden Sayfalar, Sina Akşin'e Armağan içinde (303-325), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnternet

<https://acikkuran.com/21/23> (son erişim tarihi: 27 Temmuz 2023).